

HAL
open science

Bulgariya v perioda na Golyamata depresiya. V tarsene na nov stopanski i sotsialen model na razvitie

Nikolay Nenovsky, Tsvetelina Marinova

► To cite this version:

Nikolay Nenovsky, Tsvetelina Marinova. Bulgariya v perioda na Golyamata depresiya. V tarsene na nov stopanski i sotsialen model na razvitie. = Economic Thought Journal, 2022, 67, pp.513 - 540. 10.56497/etj2267501 . hal-04081191

HAL Id: hal-04081191

<https://u-picardie.hal.science/hal-04081191v1>

Submitted on 25 Apr 2023

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Distributed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА НА ГОЛЯМАТА ДЕПРЕСИЯ. В ТЪРСЕНЕ НА НОВ СТОПАНСКИ И СОЦИАЛЕН МОДЕЛ НА РАЗВИТИЕ

Николай Неновски

Университет „Жул Верн“, Амиен, Франция

Цветелина Маринова

Нов български университет

Как да се цитира тази статия / How to cite this article:

Nenovsky, N., Marinova, Ts. (2022). Bulgariya v perioda na Golyamata depresiya. V tarsene na nov stopanski i sotsialen model na razvitie. (Bulgaria during the Great Depression. In search of a new economic and social development model). *Economic Thought Journal*, 67 (5), 513-540 (in Bulgarian).
<https://doi.org/10.56497/etj2267501>

To link to this article / Връзка към статията:

<https://etj.iki.bas.bg/general-economics-and-teaching/2022/11/20/bulgariya-v-perioda-na-golyamata-depresiya-v-tarsene-na-nov-stopanski-i-socialen-model-na-razvitie>

Published online / Публикувана онлайн: 24 November 2022

Submit your article to this journal / Изпратете статия за публикуване

<https://etj.iki.bas.bg>

Article views / Статията е видяна:

View related articles / Други подобни статии:

View Crossmark data / Вж. информация от Crossmark:

Citing articles / Цитиращи статии:

View citing articles / Вж. цитиращи статии:

БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА НА ГОЛЯМАТА ДЕПРЕСИЯ. В ТЪРСЕНЕ НА НОВ СТОПАНСКИ И СОЦИАЛЕН МОДЕЛ НА РАЗВИТИЕ

Николай Неновски

Университет „Жул Верн“, Амиен, Франция

Цветелина Маринова

Нов български университет

Резюме: Основна цел на изследването е да представи общата динамика на Голямата депресия в България, причините и факторите, които дават специфичен вид на нейното проявление в страната, нейните фази и форми, както и последвалата структурна промяна и траектория на българското стопанство и общество. Направен е опит заедно с реконструирането на историческите факти да се очертаят историята на стопанската мисъл и дебатите, които ги съпътстват. Без да изпадаме в детерминизъм, можем да твърдим, че цялостната динамика на причините, фазите и последствията от Голямата депресия притежава вътрешна логика и причинно-следствена последователност.

Ключови думи: Голямата депресия; финансова криза; банки; аграрна криза

JEL codes: G01; N14; N24; N54

DOI: <https://doi.org/10.56497/etj2267501>

Received 18 October 2022

Revised 31 October 2022

Accepted 15 November 2022

Голямата депресия на Балканите, в т.ч. и в България, не е била обект на специален анализ в западната литература¹. Независимо от това българското стопанство и общество през тези години са били тема на редица задълбочени изследвания от български автори от различни периоди. Идеологическите и научните предпочитания на авторите, характерни за всеки период, неминуемо са

¹ Освен някои обзори на ОН и на RIIA. Съществуват няколко интересни изследвания от западни и български автори, публикувани в чужбина, но почти всички обхващат периода преди депресията, т.е. до стабилизацията на лева или до финансовата криза от 1931 г. (вж. Pasvolsky, 1928; Prost, 1925; Petkof, 1926; Foscarile, 1929; Ilieff, 1930; Koszul, 1932; Mollof, 1934). През разглеждания период България е с население около 4,8 млн. човека и с територия 105 324 км². В политически план след падането на Българския земеделски народен съюз, през 1923 г. на власт идва правителството на А. Цанков, на А. Ляпчев през 1926 г., на Народния блок през 1931 г., а след 1934 г. се налагат авторитарни режими (вж. RIIA, 1936, 1939; PER, 1945, както и други изследвания, например Токушев, 2008; Поппетров, 2009).

оставяли отпечатък върху техните интерпретации, но всеки от тях е допринесъл за цялостното осветляване на дълбоките промени, които настъпват в България между двете световни войни².

Изследването проследява цялостната динамика на Голямата депресия в България, като се съсредоточава върху появата и навлизането на нови идеи и теории за развитието на стопанството и обществото. Във връзка с това в първата част са анализирани причините за и спецификите в проявлението на световната криза в страната, втората част обхваща етапите, през които преминава кризата у нас, а третата представя стопанската мисъл и дискусиите за нов стопански и социален модел на развитие.

България в навечерието на кризата и депресията

Началните условия на българското стопанство задават до голяма степен посоката на развитие през годините на Голямата депресия и определят последствията, политическата реакция и цялостната динамика на българската икономика през този период. Заедно с това те детерминират и политическото развитие на страната, както и разпространението сред българските елити на определени икономически и политически възгледи и теории. Началните условия могат да се сведат до две групи: (1) вътрешни характеристики на стопанството, които обуславят неговата външна и вътрешна уязвимост, и (2) типове външни и вътрешни шокове и импулси, провокирали кризата.

Фактори на уязвимост

Вътрешните за България стопански, социални и политически условия през изследвания период могат да се разглеждат като продължение на някои тенденции, появили се след Първата световна война, но също и преди нея – в годините след възстановяването на държавността, т.е. след Освобождението от османско владичество през 1878 г. Те могат да се обобщят, както следва:

Първо, подобно на повечето европейски периферни държави и най-вече на балканските, България е слабо диверсифицирана аграрна страна (над 80% от населението са заети в селското стопанство, където се създават 2/3 от нацио-

² Тъй като бихме искали да изложим своята собствена интерпретация, без да нахъсваме текста, още тук ще отбележим основните автори, които сме мобилизирали и които са засягали различни аспекти на Голямата депресия. Сред тях са водещи български икономисти като А. Ляпчев, А. Цанков, С. Загорев, Г. Свраков, К. Попов, К. Неделчев, С. Бобчев, Н. Долински, О. Андерсън, И. Палазов, Г. Данаилов, Н. Стоянов, Н. Сакаров, И. Стефанов, К. Калинов, Т. Владигеров, А. Христофоров, и др., както и впоследствие Л. Берев, Л. Леонидов, Д. Коен, Р. Аврамов, Д. Мишкова, Р. Даскалов, П. Пенчев, М. Димитров, М. Иванов, Д. Вачков и др. Използвали сме и някои архивни документи, особено тези на Българската народна банка (БНБ).

налния доход³). Отличителни белези на българското стопанство са пренаселеността на селата, голямата раздробеност на земята и на селските стопанства, слабата технологична въоръженост и като цяло – ниската производителност⁴ (вж. табл. 1 и 2).

Таблица 1. Структура на поземлената собственост в България през 1908 и 1926 г.

Групи стопанства (дка)	Брой стопанства		Притежавана от тях земя			
	1908 г.	1926 г.	Млн. дка		% от общата площ	
			1908 г.	1926 г.	1908 г.	1926 г.
До 10	120 946	89 040	1,29	0,44	2,8	1,0
11-50	241 438	338 479	9,04	9,68	19,6	22,6
51-100	162 271	210 441	12,41	14,81	26,8	34,5
101-300	107 146	107 951	16,89	15,71	36,5	36,6
Над 300	8710	4682	6,57	2,25	14,3	5,3
Общо	640 511	750 613	46,25	42,91	100	100

Източник: Беров (под ред.), 1989, с. 436.

Таблица 2. Индекси на селското стопанство, доходите на селяните и индустриалната продукция при база 1908-1912 г. = 100

Година	Индекс на обема на селскостопанска продукция	Индекс на реалния доход на селяните спрямо индустриалните и вносните стоки	Общ индекс на индустриалното производство	Индекс на производството на насърчаваната индустрия	Индекс на производството на манипулиран тютюн	Индекс на производството на тютюневи изделия
1921	82	81	100	100	100	100
1924	98	109	116	104	157	97
1925	106	128	186	210	167	129
1926	101	118	150	165	136	108
1927	100	114	189	228	134	108
1928	112	140	213	270	111	117
1929	108	123	209	262	110	115

Източник: Беров (под ред.), 1989, с. 439 и 443.

³ Според Чакалов (1946) общата селскостопанска продукция през 1929 г. е 25 618 млн. лв. (растениевъдство 16 379 млн. и животновъдство 9239 млн. лв.), а индустриалната продукция възлиза на 12 714 млн. лв., или съотношението е 66/33%, вж. Беров(под ред.), 1989, с. 444.

⁴ Относно аграрното развитие на България вж. Яранов (1931), Долински (1931; 1935), Тотев (1935), Бобчев (1942), а от съвременните автори вж. Димитров (2014).

Посочените характеристики не само ограничават силно фискалната база на правителството, а и определят до голяма степен политическите и идеологическите сили и движения в страната. България например е единствената държава в Европа, където селяните реално управляват от 1919 до 1923 г. През тези четири години БЗНС, ръководено от А. Стамболийски, прави редица радикални реформи и опити за реформи в полза на селското население (Bell, 1977), но въпреки усилията индустрията не се развива и остава преди всичко лека (вж. табл. 3), т.е. свързана с местните суровини – хранителна, тютюнева, текстилна (вж. също Калинов, 1932).

Таблица 3. Структура на износа, в % от общата средногодишна сума на износа за съответния период

Група стоки	1906-1910 г.	1926-1929 г.
Зърнени храни и брашно	64,3	18,7
Тютюн	1,3	39,1
Живи животни	5,6	4,4
Животновъдни произведения	11,0	13,9
Розово масло	4,1	4,0
Кожии	3,5	5,7
Платове и други текстилни произведения	6,8	3,6
Меласа и други отпадъци	0,3	1,8
Други стоки	2,0	4,0
Всичко	100	100

Източник: Беров (под ред.), 1989, с. 447.

Независимо от посочената изостаналост, през периода след 1924-1925 г. до 1929 г. се наблюдава стабилизиране и раздвижване на българското стопанство. Тази динамика следва световното оживление, а за това допринасят и протекционистичните и насърчителната политики на българските правителства.

До началото на Голямата депресия настъпва и промяна в аграрната структура – зърнопроизводството отстъпва място на тютюна, който става основна стока за износ (вж. табл. 3), а впоследствие той се превръща във водещо производство в рамките на германската стопанска зона (вж. Кременски, 1932). Към относителните успехи през този период трябва да се добави и стабилизирането на българските пари – лева, с помощта на два външни заема (бежанския от 1926 г. и стабилизационния от 1928 г.). Ръстът на цените е овладян.

Втора важна характеристика на българското стопанство преди Голямата депресия въпреки развитието на пазарната парична икономика, както и на частния и на кооперативния сектори, е, че държавата се позиционира в центъра на стопанския живот. Всички сектори са или национализирани, или контролирани,

или субсидирани от нея. Частният сектор и интелектуалните елити са „прикрепени“ към държавата и към политическите партии и живеят чрез тях (вж. Аврамов, 2007; Даскалов, 2005). Вече споменахме за търговския и валутния протекционизъм, както и за насърчителните мероприятия (тук особено важен е законът от 1928 г.⁵).

Трето, въпреки някои облекчения на дълговата тежест през 1925 г. (Prost, 1925; 1930) България като победена държава в балканските и в Първата световна война влиза в депресията с високо дългово бреме. Към него спадат както външните стопански и политически дългове (репарациите), така и вътрешните (пряк дълг към БНБ). Отчитат се големи публични дефицити, народните спестявания са малки. В резултат от войните и мирните договори (Букурещкия от 1913 г. и Ньойския от 1919 г.) България губи важни стопански територии, например „житницата“ си Добруджа, анексирана от Румъния. Страната понася финансови загуби и при трансфера на население между балканските държави (т.нар. проблем с бежанците).

Четвърто, след войните бюджетът и паричната система са изцяло под прекия контрол на Финансовата комисия на Обществото на народите (ОН), Репарационната комисия и представителите на държателите на титри. През периода 1926-1928 г. с помощта на два заеми под егидата на ОН е осъществена парична стабилизация на базата на златото. Външните дългове и заемите не позволяват официална девалвация на лева. Трябва да се отбележи, че на практика цялата стабилизация на българския лев се реализира в рамките на строг валутен монопол от страна на БНБ. Това дава възможност на българските власти да запазят легално нивото на фиксирания курс, като чрез въвеждане на редица технически инструменти (премии и др.) и неформално не допуснат то да се отклони от номиналния паритет⁶.

Пето, към посоченото дотук трябва да се добави и бързото и неконтролируемо разрастване на банковия сектор и на кредита, особено след стабилизацията. След 1928-1929 г. се засилва притокът на чуждестранни капитали, преди всичко в банковия сектор, тъй като банките майки започват да прехвърлят депозити в клоновете си в България. Броят на банковите институти чувствително нараства – освен няколко държавни и чуждестранните банки към тях се причисляват множество кооперативни и популярни банки, както и десетки малки и локални частни кредитни институции. Притокът на капитали от банките майки, протекционизмът, както и добрите реколти водят до понижаване на лихвените про-

⁵ Вж. за еволюцията на протекционизма Bobtcheff (1939), а за валутния монопол Владикин (1932).

⁶ За стабилизацията на лева вж. подробно Nenovsky (2006), а за еволюцията на паричната и на валутната система в режим на валутен контрол вж. изложението на Христофоров (1939; 1943) и Nenovsky et al. (2007).

центи и до значителен ръст на инвестициите, в т.ч. в строителството и в недвижимите имоти. В същото време обаче липсват системни банкови регулации и надзор (вж. Kossev, 2008).

Външни шокове

Така очертаната вътрешна уязвимост, която сама по себе си показва една нестабилна конюнктура, потенциално водеща до криза, е провокирана и от шоковете, които идват отвън. Тези шокове са свързани с аграрната криза в Европа и със затварянето на пазара за български стоки, както и с последвалата криза на европейския паричен пазар и европейската банкова криза. Трябва да се отчетат и геостратегическите размествания между Великите сили.

Външните импулси на Голямата депресия в общи линии са добре изучени от икономистите. В случая на България те се свеждат до: (1) рязък спад в цените на аграрните продукти в края на 1929 г. поради свитото външно търсене, (2) цялостното разпадане на мрежата на световната търговия и хронологично най-накрая (3) банковата криза в Австрия и в Германия през лятото на 1931 г. Що се отнася до геополитическите измерения, Франция и Англия, които са водещи сили по време на стабилизацията на лева, започват да отстъпват място на реваншистки настроените Германия и Италия. България все повече е привлечена от Германия, която подкрепя амбициите ѝ за териториален реванш. Не бива да се забравя, че като победена страна България изпада в изолация на Балканите, а впоследствие отказва да участва в стопанските инициативи за формиране на Балкански съюз поради непризнаване на границите ѝ в следвоенните договори⁷.

В обобщение, геополитическото измерение е от изключително значение и това е отбелязано още от RIIA през 1939 г.: *„Студентът по политика, който би се опитал да сведе до техния най-прост израз факторите, които са били главно отговорни за оформянето на историята на Югоизточна Европа, може да се задоволи с ограничаването им до три основни фактора: география („майка“ на историята“), поразителната смесица от народи и непрекъснатото и безпокойтелно нахлуване на Великите сили“* (RIIA, 1939, p. 2).

Да преминем към хронологията и динамиката на Голямата депресия в България.

Кризата и депресията в България – динамика и дебати

Кризата и последвалата я депресия у нас могат да се сведат до две фази – аграрна и финансова.

⁷ Изчерпателен геополитически и икономически анализ е даден в RIIA (1939); за балканските инициативи вж. обзора в Nenovsky and Penchev (2018).

Спадът на цените и аграрната криза

Първата и най-ярка проява на Голямата депресия е аграрната криза. Тя се проявява като брутално намаление на цените на индустриалните и на аграрните продукти, водещо до задлъжняване и до фалити на селските производители. Спадът е изключително голям и наподобява този след войната от 1920-1921 г. Той е съпроводен и от разтваряне на ножицата на цените, т.е. от промени в относителните цени, които в пика на депресията достигат застрашаващи размери. Бобчев (1934, с. 12) посочва, че „земеделските произведения са се обезценили с 59%, индустриалните с 28%, а покупната сила на земеделските произведения е намаляла с 43%“. Разтварянето на ножицата на цените води до чувствителни преразпределения, в резултат от които селските домакинства губят доходи. В сравнение с 1926 г. земеделските цени намаляват точно наполовина (вж. табл. 4), а при база 1929 г. спадът е дори по-значителен. Покупателната способност на земеделските производители също се свива почти наполовина (вж. табл. 5).

Таблица 4. Индекси на цените на едро при база 1926 г. = 100

Година	Земеделски стоки				Неземеделски/индустриални стоки			
	Растителни храни	Животински храни	Сурови материали	Общо	Местни стоки	Чужди стоки	Общо	Покупна сила на земеделските стоки
1927	106	96	107	103	104	97	102	100
1928	128	100	113	114	102	101	102	112
1929	125	108	133	121	101	100	101	120
1930	69	83	131	91	94	94	94	96
1931	49	64	90	65	77	85	80	81
1932	45	55	75	56	67	85	72	78
1933	35	49	71	50	69	84	73	68
1933 Q1	37	51	76	52	66	86	71	74
1933 Q2	35	45	74	43	70	85	74	65
1933 Q3	34	46	68	47	68	83	72	67
1933 Q4	30	55	66	48	70	83	73	66

Забележка: Съществуват и други индекси на спада на цените, които като цяло дават сходна динамика – например според свидетелства от онова време на стоковите борси във Варна и в Бургас цената на зърното се сгромолясва с 50% (вж. Близнаков, 1931, с. 287). Избрали сме индекса, построен от К. Бобчев, поради неговата методологическа издръжаност и аргументираност. Интересни разбивки има индексът на Molloy (1934, с. 146). Ножицата на цените става обект на редица други изчисления и публикации, например Н. К. (1936, 1938) и Дочев (1938).

Източник: Бобчев (1934), с. 11.

Таблица 5. Индекси на цените на едро при база 1929 г. = 100

Година	Земеделски стоки				Неземеделски/индустриални стоки			
	Растителни храни	Животински храни	Сурови материали	Общо	Местни стоки	Чужди стоки	Общо	Покупна сила на земедел- ските стоки
1930	56	77	98	75	93	94	93	81
1931	39	59	68	54	76	85	79	68
1932	36	51	56	46	66	85	71	65
1933	28	45	53	41	68	84	72	57

Източник: Бобчев, 1934, с. 12.

Общите задължения на земеделските производители към държавните банки (Българска народна банка, Българска земеделска банка, Българска централна кооперативна банка) са около 5,5 млрд. зл. лева, към частните банки (няколкото чуждестранни и 134 български) – около 5,8 млрд. зл. лв., и към кредитните кооперации (212 популярни банки и 1386 земеделски кредитни кооперации) – около 4,1 млрд. зл. лева, или общо 15,4 млрд. зл. лв. (Палазов, 1932, с. 206). Що се отнася до дълговете на селските стопани, Цанков (1932, с. 11-12) посочва, че те са около 9 млрд. зл. лв. – около 75-80% от тях се дължат на публични кредитни учреждения, като 92% от тази сума са краткосрочен дълг, а около 20% от дълга са за изхранване. Според Цанков положението на гражданите също е тежко, като общите задължения възлизат на 142 зл. лв. на човек от населението.

В действителност, за да съхранят нивото на доходите си, селяните реагират на спада в цените с увеличение на производството. Това обаче води до още по-голямо задлъжняване и финансови затруднения. Съществено нарастване се наблюдава при броя на протестираните полици, на фалитите и на кредитните мораториуми⁸.

В тази обстановка селското стопанство бързо се натурализира, изоставят се пазарните и паричните механизми. „Кризата означава за тях (селяните – б.а., Н. Н., Цв. М.) едно връщане към по-голяма натуралност, както всъщност и цялото народно стопанство, с оглед към развитие на местното производство и съкращението на вноса, може да се сметне, че през време на кризата отива към все по-голямо самозадоволяване“ (Бобчев, 1934, с. 14).

Проблемите на селското стопанство (но не само) много бързо се пренасят в банковата система.

⁸ Вж. Христофоров, 1946, Mollof (1934, с. 137), Кемилев (1936) и Kossev (2008).

Банковата криза и реакциите на българските икономисти

Както споменахме, банковата система е особено уязвима поради кредитния бум, започнал през 1925 г. и набрал скорост след паричната стабилизация от 1928-1929 г.⁹ Наблюдава се приток на капитали не само по линия на официалните два външни заема, но и чрез трансфер на частни капитали от страна на чуждестранните банки майки в техните български филиали. Опасностите от тази кредитна конюнктура са отбелязани от повечето водещи икономисти¹⁰.

Настъпилата банкова криза в България преминава на три вълни – две „вътрешни“ по линия на реалната икономика и регулаторната политика на правителството (през 1929-1930 г. и през 1933-1934 г.) и една „външна“, предизвикана от банковата паника, която отразява кризите на Кредитанщалт и на Дойче банк.

Първата криза от 1929-1930 г. е типична т.нар криза близник – едновременно банкова и криза на платежния баланс, т.е. изтичане на капитали и валутна криза. Банките губят депозити, а централната банка – резерви. Като реакция БНБ увеличава сконтовата лихва от 9 на 10% и я държи висока чак до 1934 г. (когато я намалява на 7%). Високото сконто още повече засилва дефлацията и рецесията (табл. 6).

Таблица 6. Влогове, собствени средства и пласмент на банките (млн. лв.)

Година	Собствени средства	Влогове и чужди средства	Всичко	Пласменти	Брой на банките
1929	1157	6959	8116	8442	135
1930	1247	5888	7135	7412	138
1931	1376	4464	5840	6510	131
1932	1343	3918	5261	5361	128
1933	1256	3293	4549	4406	119

Източник: Русенов (под ред.), 1983, с. 728.

Втората криза, настъпила през лятото на 1931 г. е ликвидна и системна. За сегнати са водещите банки, например Кредитна банка, чийто основен акционер е Дойче банк. Паниката е изключително силна и само бързата намеса на БНБ и контактите на директора на Кредитна банка Марко Рясков успяват да предотвратят системен банков фалит. Според Рясков (2006) спасяването на банката е било въпрос на часове, а отпускането на кредит за спасяването ѝ се е на-

⁹ Банковата криза, политиката на БНБ като кредитор от последна инстанция и сейфти нет, както и дебатите от онези години са изложени подробно в Неновски и Маринова (2022) и в Nenovsky and Torre (2022).

¹⁰ Вж. Йорданов (1943).

тъкнало на много трудности, тъй като никога преди това тя не била прибягвала до услугите на БНБ¹¹.

Третата криза – тази от 1933 и 1934 г., може да бъде интерпретирана като реакция на регулаторната политика най-вече на правителството и частично на БНБ. Регулаторната политика води до появата на морален риск (или, както се определя през онези години, „подкопава се платежният морал“). В действителност след изборите през 1931 г. на власт идва нова политическа формация – Народният блок (1931-1934 г.), представляван от правителствата на А. Малинов и Н. Мушанов, които издигат лозунгите за опрощаване на дълговете. В резултат от това през 1932 г. са приети Законът за облекчение на длъжниците и Законът за защита на земеделеца-стопанин. Започват дебатите за създаване на Погасителна каса, която стартира през 1934 г. В същото време банковият сектор се национализира чрез консолидации и намеса на държавата. През 1931 г. се създава Банкерският съвет, приемат се и наредби за застраховане на депозитите, регулации на ликвидността и на собствения капитал, както и за големите експозиции.

Особено интересен е случаят с Погасителната каса, която срещу 30% от общия дълг на земеделците издава 2-, 10-, 15- и 20-годишни трипроцентни облигации. Те заменят около 1/3 от общия дълг, като поемането на дълга става според степента на задлъжнялост. Длъжниците са групирани в три категории, но на практика държавата се нагърбва с тежестта да прави вноски в Погасителната каса. Облигациите заместват дълговете в актива на банковата система и през 1938 г. те представляват около 1/4 от техния баланс. В двете държавни банки – Българска земеделска банка и Българска централна кооперативна банка, се съсредоточават около 36% от тези облигации, 21% стават притежание на популярните банки и (едва) 7% – на частните (вж. Христофоров, 1946, с. 186). Тези облигации могат да се сконтират в БНБ, като така Погасителната каса се превръща в своеобразна междинна форма на кредитор от последна инстанция.

Образованите икономисти от онова време като Славчо Загорев, Илия Палазов, Кирил Неделчев и др. обаче не одобряват и не приемат подобен начин на поемане на дълговете от длъжниците. Загорев (1933) например смята, че дълговият товар на земеделците трябва да се намали, но това трябва да стане едновременно с възстановяване на техния „платежен морал“. Според Палазов (1932) спасяването на длъжниците е довело до силно влошаване на състоянието както на БНБ, така и на частните кредитори, а Неделчев (1941) предлага чувствително намаляване на лихвите и трансформиране на краткосрочните кредити в дългосрочни.

Същото вредно „поведенческо“ последствие има и процесът на мащабна консолидация в банковата система, който практически води до нейното одържавяване. През 1930 г. 12 малки акционерни банки се обединяват в „Съединена бъл-

¹¹ Вж. подробно описание в Неновски, Маринова (2022).

гарска банка“, а през 1934 г. в нея се вливат 7 акционерни банки и така се формира Банка „Български кредит“, в която почти половината капитал става притежание на държавата (чрез заем от БНБ).

В политически план, на 19 май 1934 г. е извършен държавен преврат, новото правителство на Кимон Георгиев разпуска Народното събрание и забранява политическите партии и профсъюзите, а от 1935 г. цялото управление на страната се съсредоточава в ръцете на цар Борис III. За да противодействат на случващото се, политически сили постепенно започват да се обединяват около идеята за възстановяване на Конституцията и издигат искания за свободни и демократични избори. В резултат от това в началото на 1938 г. са проведени първите избори след Деветнадесетомайския преврат и работата на Народното събрание е възстановена. Въпреки че е въввлечена в германската стопанска зона (за което ще стане въпрос в следващата част), страната ни успява да запази политически неутралитет до 1 март 1941 г., когато във Виена премиерът Богдан Филов подписва присъединяването към Трестранния пакт¹². Така България става активен участник във Втората световна война, включвайки се на страната на Германия. Като такава България окупира Македония, Беломорска Тракия и част от Сърбия, а през 1940 г. по мирен път успява да си върне Южна Добруджа.

Идеен плурализъм и радикална промяна в стопанския и социалния модел

Българските икономисти и депресията – общ поглед

При настъпването на Голямата депресия българските икономисти споделят и подкрепят разнообразни в концептуално и практико-приложно отношение идеи и теоретични виждания. Обобщено те могат да се обособят в пет групи: (1) класически либерали, (2) застъпници на историческата и на еволюционната школа, (3) привърженици на субективната австрийска школа, (4) учени с количествени и монетарни възгледи и (5) марксистически-ленинисти. Първоначално повечето от тях (с изключение на последните) разглеждат Голямата депресия като конюнктурен феномен, свързан с нарушаване на равновесието на пазара и на цените в резултат от промени в търсенето и в предлагането¹³. Те не виждат дълбочината на кризата. Например в годишния доклад на БНБ от 1929 г. в анализа на българската икономическа ситуация в началото на Голямата депресия се посочва: *„Ситуацията на валутния курс, също както мерките, предприети от ръководството на банката, не дават никаква причина за безпокойство по отношение на стабилността на лева. За нещастие такива обезпокоителни слухове намират богата почва в нашето общество, постоянно тревожат за разни фантасмагорични страхове, такива слухове излизат навън и причиняват голе-*

¹² Трестранният пакт е подписан през септември 1940 г. от Германия, Италия и Япония.

¹³ Цялостен анализ на подходите и еволюцията в разбиранята на българските икономисти през годините на депресията е направен в Неновски и Андреев (2013), както и в Nenovsky (2012).

ми вреди на нашите финанси. Ръководството на банката прави най-доброто, за да разсее всички тревоги и съмнения и да увери обществото, че въпреки неблагоприятното икономическо развитие БНБ съвместно с другите представители е способна да поддържа стабилността на лева“ (БНБ, 2001, с. 55-56).

Много скоро обаче, особено след задълбочаването на аграрната криза, икономистите започват да разбират, че става въпрос за дълбока, структурна по своя характер криза, променяща коренно функционирането на стопанството. В общи линии те еволюират към структурни интерпретации, а в крайна сметка като визия и политика се налага моделът на ръководеното и държавното стопанство¹⁴ (вж. схема 1).

Източник: Неновски и Андреев, 2013, с. 25.
Схема 1. Интерпретации на Голямата депресия

България в германската стопанска и клирингова зона

Стопанските, финансовите, политическите и геополитическите фактори през разглеждания период предопределят преминаването на България към модела на държавен капитализъм и впоследствие превръщането ѝ в част от германската икономическа зона и нейния Lebensraum. В какво се проявява за страната ни това одържавяване и последвалото враждане в германското жизнено пространство? Как се променя характерът на българската икономика, на икономическата политика и в общ план социалният и политическият модел на страната?

1. Одържавяването, протекционизмът и насърчаването набират все по-голяма скорост, държавата обхваща и контролира все повече стопански сектори и процеси, което е предизвикано от необходимостта българската икономика да се

¹⁴ Това е корпоративен модел, характерен за германското и италианското стопанство.

настрои към нуждите на Германия. Както беше посочено, банковата система *де факто* се одържавява и Банка „Български кредит“ става основна институция през този период. Създават се публични механизми за спасяване на селяните длъжници, което силно натоварва бюджета.

2. Влизането в германската зона на клирингите води до въвеждане на тотален валутен контрол, централизиран в БНБ¹⁵. Външните търговски потоци почти напълно преминават към държавата и към различни държавни организации, каквато е например специализираната за износ на селскостопанска продукция дирекция „Храноизнос“. Номинално курсът на лева се съхранява и след девалвацията на франка през 1936 г., но през целия период се въвеждат и постоянно се променят редица валутни коефициенти (валутни премии и др.).

По-конкретно България сключва редица споразумения и клиринги¹⁶, започвайки от Австрия (октомври 1931-1933 г.), Швейцария (април 1932-1933 г.), Германия (юни 1932 г.) и Италия (април 1934 г.). След частичните спогодби следват общи и разширени клирингови спогодби на България с Германия и с Чехословакия (сключени през септември 1932 г.), с Австрия, Полша, Швейцария, Белгия, Франция, Югославия и Унгария (през 1933 г.), с Югославия, Турция, Италия и Испания (през 1934 г.), с Холандия и Румъния (през 1935 г.) и с Финландия (през 1936 г.). Първоначално клирингите се разпростират частично върху търговията, но впоследствие стават все по-всеобхватни (вж. табл. 7). Според изчисленията на Мичели (1962, с. 691). България е на първо място от 60 изследвани държави по клиринг, като през 1938 г. билатерализмът (двустранният клиринг) обхваща около 87% от нейната търговия (при 70% средно за всички страни)¹⁷. До сходни резултати достигат и други икономисти¹⁸.

¹⁵ Грубо казано, съществуват три зони – на девалваторите, водени от Англия, на поддържащите златен стандарт от Франция и на валутния контрол и клирингите от Германия (Aldcroft, 1977; Kindleberger, 1973; Milward, 1979).

¹⁶ Технически в системата на клиринга вносителят плаща в собствена валута, като депозира парите в националната централна банка, а износителят получава валутното постъпление в своята валута по сметка в своята централна банка (вж. подробен анализ в Георгиев, 1955; Nenovsky et al., 2007, както и в Arndt, 2014 [1944], а също и в Roselli, 2014). Това става по предварително определен валутен курс (има различни възможности за неговото определяне – условен, официален, официален с надбавка, паритетен, пазарен и др.). Обикновено страната със силната (или надценена) валута губи и натрупва положително клирингово салдо, което не може да се удовлетвори (вж. за подробности League of Nations, 1938). Държавата с надценена валута се стреми да увеличи своите покупки извън клиринга, защото вътре в него губи. Едната страна става кредитор на другата (както е описано по-нататък, такъв е случаят с България в отношенията ѝ с Германия).

¹⁷ Интересно е, че и при следващите класирания през 1948, 1954 и 1958 г. България също е на първо място (разбира се, в рамките на социалистическия блок).

¹⁸ Според различни оценки двустранната търговия през 30-те години на миналия век обхваща 2/3 от общия търговски оборот, както и редица дългови транзакции. Според Venham (1939) и Neal (1979) България заедно с Унгария е страната, която използва най-активно двустранните форми на търговия. За състоянието на българското стопанство под немска егида вж. Бурилков и др. (1943); Коен (2002); Хауке (2017 [1942]); Колева (2012).

Таблица 7. Клирингова и неклирингова търговия на България

Година	Износ (дял, %)				Внос (дял, %)			
	Клиринг в общия износ	Германия в общия износ	Германия в общия клиринг	Неклиринг в общия износ	Клиринг в общия внос	Германия в общия внос	Германия в общия клиринг	Неклиринг в общия внос
1934	78,97	48,05	60,84	21,03	78,30	48,87	62,43	21,70
1935	77,25	49,48	68,09	22,75	80,19	59,82	75,11	19,81
1936	69,44	50,53	72,78	30,56	81,70	66,67	81,58	18,30
1937	65,52	47,11	71,91	34,48	79,90	58,22	72,82	20,10
1938	77,24	58,86	76,21	22,76	74,02	51,43	70,22	25,98
1938a	71,68	51,49	71,78	21,40	74,74	54,10	72,38	25,32
1939a	72,81	59,43	81,63	27,19	80,89	61,04	75,46	19,05

Забележка: Данните за износ/внос се отнасят за първите пет/четири месеца на годината.

Източник: Христофоров, 1939.

Затрудненията в клиринга, нуждата от по-голяма гъвкавост, както и необходимостта от свободни валути води до появата в България на частните компенсации под формата на бартер, които добиват широко разпространение през 1933-1935 г. Тази форма е особено популярна в балканските страни, в които валутните курсове са надценени и се наблюдават активни салда с Германия. В резултат тези държави се стремят да диверсифицират и да стимулират търговията си към страните със свободни валути. За разлика от клирингите, където курсът е фиксиран, в рамките на частните компенсации се допуска неговото отклонение и колебание (при тях е позволен внос само срещу износ на определени стоки, като част от валутата може после да се продаде на свободния пазар). За целта се използват т.нар. валутни премии, достигащи в България 20-40% над официалния курс. Тези премии са вид неформална девалвация и помагат на износа към страни с конвертируеми „свободни“ валути, но оскъпяват вноса и водят до редица структурни деформации¹⁹.

След 1934 г. и особено след началото на войната търговията с Германия мобилизира цялото българско стопанство. Оценките за „експлоатирания“ характер на клиринговата търговия между двете държави са обект на дискусии и спорове и до днес (Коен, 2002). По наше мнение може да се твърди, че връзките на България с немското стопанство са плод на геополитически избор, което проличава и в позицията на социолога Никола Агънски. Според него „в международните отношения силно се налага принципът, че стокообменът между държавите ляга не само върху стопанска основа, но е резултат или на опреде-

¹⁹ Вж. за тези механизми Nenovsky et al. (2007), а също Калинов (1935, с. 66-98).

лена политика, или пък е предпоставка за политическа ориентация“ (Агънски, 1936, с. 132).

Важен момент в отношенията на Германия с България е подписаната междуправителствена клирингова спогодба през 1940 г., която по своя характер е крайно асиметрична в полза на Германия (поради неизгоден за нас валутен курс), позволявайки ѝ по такъв начин да трансферира ресурси от страната ни. Тъй като немските изкупни цени са значително по-високи от тези на останалите държави (Христофоров, 1939), а Германия ограничава своя износ с цел съсредоточаване на ресурсите вътре в страната (Тоусе, 2008), България изнася значително повече към нея, отколкото внася оттам. Условието за търговия обаче могат да се определят като благоприятни за нашата страна, защото в общ план изнасяме селскостопански продукти, а внасяме суровини и материали за индустрията.

След 1934 г. България трупа значително положително клирингово салдо с Германия, което не се покрива нито с внос на машини и суровини, нито с приток на капитали (впоследствие след края на войната тези суми за загубени)²⁰. През последните години на войната с цел да се изчистят салдата германските преговарящи по листите на клирингите предлагат неестествено завишени и „своеволни“ цени на своите машини и изкуствено занижени цени на българските стоки, като в определени моменти стават дори агресивни. В спомените на върховния комисар на Комисариата на военновременното стопанство Петър Аладжов при трудните преговори в рамките на поредица от поверителни протоколи в края на 1943 г.²¹ се отбелязва: „В последно време немската страна своеволно увеличаваше цените на своите експортни стоки, а българските оставаха почти на същото ниво, на което бяха преди. [...] Германия не бе вече в състояние да доставя исканите количества от определени машини, а в най-добрия случай само доставяше единични бройки. [...] Германската страна държеше много да получи цялото количество тютюни, произведени в България. Пълномощникът на Райха за тютюните се казваше д-р Венкел. Той беше с увреден крак и ходеше с бастун. По време на разговорите с нашия министър на търговията Никола Захариев се бе стигнало дотам, че д-р Венкел бе посегнал да удари нашия министър с бастуна. Явно колко много се бяха разгорещили страстите около българските тютюни...“ (Аладжов, 2000, с. 121-122).

В действителност във външнотърговските договори с Германия няма клауза за таван на клиринговото салдо и за начините и сроковете, което поставя България под постоянен натиск (БНБ е емитирала левове за тази сума, без да има

²⁰ За Парижката мирна конференция от 1946 г. вж. Васев и Христов (2017 [1947]).

²¹ Германско-българската правителствена комисия провежда общо 9 заседания през периода 1940-1944 г. (вж. по-подробно Коен, 2002). През 1943 г. настъпват сериозни клирингови проблеми за Германия, тя няма с какво да плаща и дори се появява план, предвиждащ на търговските ѝ партньори да бъдат предложени акции в немските предприятия (Тоусе, 2008, р. 257).

реален внос). В клиринговото салдо се включват и нетърговските плащания, както и „вътрешният“ износ до Германия (разходите за доставки на германските войски в страната). Д. Коен посочва, че до 1944 г. общият размер на активното салдо е 25 406,1 млн. лв., като едва 30,4% от него (7725, 5 млн. лв.) са по линия на външната търговия (вж. табл. 8).

Таблица. 8. Външната търговия на България с Германия, вкл. Австрия, а от 1941 г. вкл. Бохемия и Моравия (млн. лв.)

Година	Износ	Внос	Салдо
1939	4311,1	3613,6	+698,2
1940	4378,0	5209,2	-830,3
1941	6743,7	8148,3	-1404,6
1942	976,7	8503,2	+1473,5
1943	13 109,7	10 555,3	+2554,4
1944	10 099,5	4865,2	+5234,3
Всичко	48 620,3	40 894,8	+7725,5

Източник: Коен, 2002, с. 183.

3. Трябва да отбележим и структурната промяна на българското стопанство, насочена изцяло към задоволяване на военните нужди на Германия. Във връзка с това ще цитираме най-добрия познавач на военното стопанство от този период Давид Коен, в чието описание могат да се доловят и марксистки нотки: *„Икономиката на България през Втората световна война се развива под засилващото се влияние на Германия. Спрямо България това е политика на развитието ѝ като източник на селскостопански произведения, с предимно лека промишленост и превръщането ѝ в доставчик на полезни изкопаеми за нуждите на германската тежка индустрия. Чрез своите неравноправни търговски споразумения Германия цели да внася евтино български произведения, да изнася на високи цени своите понякога остарели и некачествени промишлени стоки, да използва механизма на българо-германския клиринг за кредитиране на немското стопанство и да прехвърля издръжката на немските военни части в България върху нейните финанси. Подчинилото се на стопанските цели на Германия държавно управление се опитва да реорганизира народното стопанство на военни релси. [...] Неуспешно се провежда една политика на пълна централизация на ръководене на икономиката от германски и италиански тип. [...] Изменя се структурата на засятата и засадената земя, като нараства относителният дял на екстензивните култури, което е връщане назад в развитието на селското стопанство. [...] Държавното регулиране на индустрията и нейната гражданска мобилизация целят: осигуряването ѝ с евтина работна ръка; снабдяването със суровини главно на едрите предприятия, които работят за нуждите на армията и на*

германските войски; пълно подчинение или обсебване на основни отрасли като рудодобивната, каменовъглената, тютюневата и консервната промишленост от страна на германските монополи. Намалява продукцията в онези клонове на индустрията, които са зависими от вноса на суровини от Германия“ (Коев, 2002, с. 259-260).

Според друг изследовател: „Типичен пример за това дава надцененият курс на германската марка във всички клиринги с югоизточните страни, който разстрои търговията им с останалия свят и ги превърна в аграрен придатък на хитлеристката военна машина. Посредством брутална намеса и политически натиск хитлеристките агресори налагаха на отделните страни различна надценка на марката и с това постигаха измукването на огромни маси от стоки срещу образуване на клирингови салда. [...] Така клиринговите плащания през войната носеха следните изгоди за фашистка Германия: снабдяване от чужбина с огромни количества стоки за гражданско и военно стопанство, използване на стотици хиляди работници от чужбина срещу заплащане само на тяхното нормирано снабдяване, издръжка на нейните войски в окупирани-те и завладени страни, кредитиране с основни и оборотни средства на военните ѝ предприятия в чужбина без лихви и без възвращаемост, улеснения във финансирането на военната икономика. За насрещните европейски страни приложението на клиринговите плащания през войната означаваше принудително лишене от потреблението на много и съществени стоки, от производствена сила на стотици хиляди работници, на които по-голямата част от надниците са заплатили в местни пари, лишене от милиарди кредити, толкова необходими за техните стопанства. В отговор на всичко това тези страни трябваше непрестанно да пускат в обращение нови платежни средства и да доведат до пълна разруха паричните си стопанства“ (Георгиев, 1955, с. 24, 43).

Така очертаните стопански структурни промени неминуемо водят до появата на нови социални сили и движения, до разпространението на възгледи, идеи и теории, които аргументират и моделират новия социален и политически ред.

Нови политически движения и дебатите за ръководеното и плановото стопанство

След кризата и особено след 1933-1934 г., с идването на Хитлер на власт, а и въз основа на италианския фашистки модел в България започват да навлизат нови идеи, свързани с търсенето на друг път, различен от пазарния капитализъм и болшевишкия социализъм (Цанков, 2020 [1942]; Филов (2022 [1942])). Застъпниците на тези разбирания виждат новата система най-вече като проява на един корпоративен модел на класов мир, в който държавата е върховен арбитър; модел, който като цяло е авторитарен и построен на принципа на водачеството, а стопанското му измерение е ръководеното/дирижираното планово и автаркично стопанство. Тези идеи бързо намират своите социални и полити-

чески носители, както и теоретичните си изразители сред икономистите, юристите и социолозите у нас.

Навлизането на новата стопанска система, наречена от някои български икономисти „социалистически или националсоциалистическа“ (Цанков, 2020 [1942]), е реакция на изострените социални и класови противоречия през онези години. Отчита се, че България вече има опит в радикалното управление (става въпрос за това на БЗНС от 1919-1923 г.), към който могат да се добавят и активните работнически и комунистически движения, стимулирани от нарастващото влияние на Коминтерна и на болшевиизма. Както споменахме, от 1934 г. до края на войната в страната е наложено авторитарно управление – на военните (1934-1935) и едноличен режим на монарха Борис III (1935-1943) и на регентите. С това се прави опит да се спрат многобройните още по-радикални авторитарни движения като Народното социално движение на проф. А. Цанков, Съюза на българските национални легиони на И. Минев, Съюза на ратниците, както и организации като Дружеството на запасните офицери в България, Българския народен съюз „Кубрат“, Съюза на българите фашисти, съюз „Българска родна защита“, политическия кръг „Звено“, организацията на българската младеж „Бранник“ и др.²²

В идеологически план първоначално – още в края на 20-те години на XX век, навлизат идеите на италианския фашизъм и корпоративен модел (тук най-сериозен теоретик е Александър Сталийски с фундаменталния му труд от 1929 г. „Фашисткото учение за държавата“), а по-късно и моделите и опитът на националсоциализма на Хитлерова Германия. Паралелно с немските практики започват все по-усилено да се коментират и идеите на дирижирано ръководеното стопанство, развити във Франция и във френскоезичните страни (вж. обзора на направляваното стопанство във Владигеров, 1939), които носят определени нюанси не само в чисто стопански, но и в политически план. Те служат за аргумент на всеобщата тенденция към нарастване на ролята на държавата, без да се обвързват изключително с германските практики. Откъслечно се разпространява и теорията на румънския икономист Михаил Манойлеску, според която индустриалният протекционизъм на Балканите може да бъде постоянен и чрез него да се избегне нееквивалентният обмен. У нас Константин Бобчев изгражда своя контратеория (Nenovsky and Torge, 2015). По-късно протекционистичната теория на Манойлеску прераства в модела на интегрален корпоратизъм (Manoilescu, 1938 [1934]), до голяма степен споделян от неговия приятел Димитър Мишайков.²³

²² Подробно документално изложение на тези авторитарни движения, както и техните основни програмни документи се съдържат в Поппетров (2009).

²³ Мишайков говори за „интегралистична стопанска система“ редом с „индивидуалистична стопанска система“ и „социалистична стопанска система“ (вж. Мишайков, 1933, цит. по Поппетров, 2009, с. 367). За интегрално стопанство и общество говори и Л. Владикин.

Всички модели на ново стопанство имат за философски източник универсализма, прераснал в корпоративизъм (О. Шпан), солидаризма (Л. Дюги) и интегралността (тук основни автори са италианските). Понеже тези теории са философски и юридически, може да се предположи, че българските юристи са изпреварили значително икономистите в познанията си за устройството на държавата, а последните ги следват и копират някои техни формулировки (дори и поради факта, че и икономистите, и юристите като цяло работят в Юридическия факултет на Софийския университет, какъвто е например случаят с Л. Владикин).

По-късно и като краен резултат от изследванията си известният икономист и политик проф. А. Цанков публикува книгата „Трите стопански системи. Капитализъм, комунизъм и националсоциализъм“ (2020 [1942]), в която обобщава вижданията си за възможните пътища за организиране на обществото и с плакатна простота дефинира трите стопански модела. Националсоциализмът в очите на Цанков надскача другите два, които той синтезира (в стил Хегел) в някакво трето висше състояние, събрало най-доброто от двете системи и отхвърлило вредните им елементи.

Другата дискутирана тема е тази за автаркията на новия стопански модел. В това отношение важна роля изиграват две посещения на чуждестранни учени в България. Първото е на Вернер Зомбарт – един от идеолозите на автаркията и новия стопански строй. От 25 октомври до 2 ноември 1932 г. той изнася две лекции в присъствието на водещите в онзи момент икономисти Г. Данаилов, А. Ляпчев, А. Цанков, Д. Мишайков, Н. Стоянов, П. Стоянов, Д. Савов, премиера Н. Мушанов, както и на много бивши свои студенти като Г. Свраков²⁴.

Второто значимо събитие е гостуването на споменатия вече румънски протекционист Михаил Манойлеску и последвалата малко по-късно критика към него от страна на Бобчев (1933), който открива едно сериозно противоречие в протекционизма на България: *„от една страна, той спомага за намаляване на стоковата, а от друга – за увеличаване финансовата зависимост от чужбина“* (Бобчев, 1932, с. 666). През 1937 г. Бобчев пише монография, в която излага своята протекционистка теория, базирана върху постулатите на маржинализма, и критикува системата на Манойлеску, почиваща върху трудовата и разходната теория за търговията (вж. Blancheton and Nenovsky, 2013). Тази монография е високо оценена от българските икономисти, а при представянето на новите

²⁴ Трябва да се отбележи, че още в началото на миналото столетие Зомбарт е изключително популярен сред българските икономисти и въобще на Балканите (втората му жена е румънка) с неговите публикации, засягащи модерния капитализъм, и преди да еволюира в посока към автаркия, органично стопанство и т.н., което прави значително по-късно (през 30-те години на XX век). Сериозен пропагандатор на идеите на Зомбарт е водещият български икономист по онова време Георги Данаилов (Nenovsky, 2012). След споменатото посещение на Зомбарт в България се превеждат и се издават книгите му „Кризата на капитализма“ (1932), „Германският социализъм“ (1935) и „Светоразбиране, наука и стопанство“ (1938).

методи и идеи в политическата икономия един от най-подготвените сред тях – Славчо Загоров, я окачествява като водеща в сферата на международната търговия (Загоров, 1937).

Заключителни бележки

Голямата депресия има фундаментално отражение върху българското стопанство и общество, върху политическия и научния живот у нас. Аграрният характер на страната, обстоятелството, че България е победена и „унижена“ през Междусъюзническата и Първата световна война, последвалите мирни договори, налагащи тежки стопански и политически дългове, силната зависимост от геополитическите процеси – всичко това определя траекторията на българското стопанство и общество през годините на депресията и след нея.

Българските елити отговарят на Голямата депресия със засилване на присъщата тенденция към одържавяване на стопанския живот – национализъм, протекционизъм, контрол върху вътрешната и външната търговия, валутен контрол и планиране (правят се първите опити за многогодишно планиране, особено на селското стопанство²⁵). Поради реваншистки, както и по чисто стопански причини (комплементарност на структурите на българското и на германското стопанство) България много бързо се включва изцяло в германската клирингова, икономическа и политическа орбита. Това променя не само характера на икономиката, но се отразява цялостно и върху политическите и обществените процеси. В сферата на икономическата теория се разпространяват теориите за ръководеното и плановото стопанство, за автаркията и протекционизма. Политическата система също се пренастройва дълбоко, преминавайки към безпартиен и авторитарен модел.

Всичко казано дотук води до извода, че без съмнение Голямата депресия и последвалото военно стопанство дават силен отпечатък върху икономическото и социалното развитие на България за години напред.

Конфликт на интереси

Авторите декларират липса на конфликт на интереси.

²⁵ Вж. например Министерство на земеделието и държавните имоти (1941); вж. също Филов (2022 [1942]).

Използвана литература

- Aganski, N. (1936). *Germanskiat Pazar i dunavskite darjavi. Arhiv za stopanska i sotsialna politika (ASSP)*, 11 (2), 132-141, [Агънски, Н. (1936). Германският пазар и дунавските държави. *Архив за стопанска и социална политика (АССП)*, 11(2), 132-141] (in Bulgarian).
- Aladzhov, P. (2000). *Varhoven komisar. Edin zhivot v sluzba na stopanstvoto*. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“. [Аладжов, П. (2000). *Върховен комисар. Един живот в служба на стопанството*. София: УИ „Св. Климент Охридски“] (in Bulgarian).
- Aldcroft, D. (1981 [1977]). *From Versailles to Wall Street, 1919-1929*. Berkeley and Los Angeles: Univresity of California Press.
- Arndt, H. W. (2014 [1944]). *The Economic lessons of the nineteen-thirties*. London: Routledge.
- Avramov, R. (2007). *Communal capitalism. Reflections on the Bulgarian economic past*. Sofia: Bulgarian Science and Culture Foundation. [Аврамов, Р. (2007) *Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало*. София: Фондация „Българска наука и изкуство“] (in Bulgarian).
- Bell, J. (1977). *Peasants in power: Alexander Stamboliiski and the Bulgarian Agrarian National Union: 1899-1923*. Princeton N. J.: Princeton university press.
- Berov, L. (pod. red.). (1997). *Balgarska narodna banka na 120 godini (1879-1998)* (nepublikovana monografia). [Беров, Л. (под. ред.). (1997). *Българска народна банка на 120 години* (непубликувана монография)] (in Bulgarian).
- Berov, L. (pod red.). (1989). *Ikonomikata na Balgariya do sotsialisticheskata revolutsiya*. Sofiya: Nauka i izkustvo. [Беров, Л. (под. ред.). (1989). *Икономиката на България до социалистическата революция*. София: Наука и изкуство] (in Bulgarian).
- Benham, F. (1939) *South-Eastern Europe: A political and economic survey*. London: RIIA.
- Blancheton, B. and Nenovsky, N. (2013). Protectionism and protectionist theories in the Balkans in the interwar period. *Cahiers du GRETha n 2013-02*.
- Bliznakov, T. (1931). Pogled na stopanskoto i finansovoto polojenie na Balgariya prez 1930 g. *Spisanie na Balgarskoto ikonomichesko druzhestvo (SBID)*, 30 (5), 285-297. [Близнаков, Т. (1931). Поглед на стопанското и финансовото положение на България през 1930 г. *Списание на Българското икономическо дружество (СБИД)*, 30 (5), 285-297] (in Bulgarian).
- BNB. (2001). *Balgarska narodna banka: Sbornik ot dokumenti (1915-1929)*. Glavno upravlenie na arhivite, T. 3. [БНБ. (2001). *Българска народна банка: сборник от документи (1915-1929)*. Главно управление на архивите, Т. 3] (in Bulgarian).
- Bobchev, K. (1942). *Selskostopanska politika. Lektsii*. Sofiya: Sofiiski darjaven

- universitet. [Бобчев, К. (1942). *Селскостопанска политика. Лекции*. София: Софийски държавен университет] (*in Bulgarian*).
- Bobchev, K. (1940). Voinata, mirat i stopanskite interesi na darjavite. *SBID*, 39 (1), 3-22. [Бобчев, К. (1940). Войната, мирът и стопанските интереси на държавите. *СБИД*, 39 (1), 3-22] (*in Bulgarian*).
- Bobchev, K. (1940a). Stopanstvoto i stopanskata politika na Balgariya pod znaka na voinata. *SBID*, 39 (10), 621-658. [Бобчев, К. (1940a). Стопанството и стопанската политика на България под знака на войната. *СБИД*, 39 (10), 621-658] (*in Bulgarian*).
- Bobchev, K. (1934). Nesaotvetstviето mezhdurazno tsenite na zemedelskite i tsenite na industrialnite proizvedeniya. *SBID*, 33 (4), 203-250. [Бобчев, К. (1934). Несъответствието между цените на земеделските и цените на индустриалните произведения. *СБИД*, 33 (4), 203-250] (*in Bulgarian*).
- Bobtcheff, K. (1939). *La Politique du commerce extérieur de la Bulgarie après la guerre*. Publications of the Statistical Institute for Economic Research. State University of Sofia, N 4.
- Burilkov, J., Bobchev, K., Chakalov, A., Kemilev, A., Nedkov, B. (1943). *Industrialni problemi*. Sofiya: Obst sayuz na balgarskite industrialtsi. [Бурилков, Ж., Бобчев, К., Чакалов, А., Кемилев, А., Недков, Б. (1943). *Индустриални проблеми*. София: Общ съюз на българските индустриалци] (*in Bulgarian*).
- Chakalov, A. (1946). Natsionalniat dohod i razhod na Balgaria. Sofiya: Книпеграф. [Чакалов, А. (1946). *Националният доход и разход на България*. София: Книпеграф] (*in Bulgarian*).
- Cohen, D. (2002). *Voennovremennata ikonomika na Balgaria, 1939-1944*. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“. [Коев, Д. (2002). *Военновременната икономика на България, 1939-1944*. София: УИ „Св. Климент Охридски“] (*in Bulgarian*).
- Daskalov, R. (2005). *Balgarskoto obstestvo 1978-1939*. (T. 1: Darjava, politika, ikonomika; T. 2: Naselenie, obstestvo, kultura). Sofiya: IK „Gutenberg“ [Даскалов, Р. (2005). *Българското общество 1978-1939*. (Т. 1: Държава, политика, икономика; Т. 2: Население, общество, култура). София: ИК „Гутенберг“] (*in Bulgarian*).
- Dimitrov, M. (2010). Balgarskoto selsko stopanstvo po vreme na svetovната ikonomicheska kriza 1929-1934. V: *Godishnik na Yuridicheskiya fakultet pri UNSS*, 3/2010. Sofiya: UI „Stopanstvo“, 197-217. [Димитров, М. (2010). Българското селско стопанство по време на световната икономическа криза 1929-1934 г. В: *Годишник на Юридическия факултет при УНСС*, 3/2010. София: УИ „Стопанство“, 197-217] (*in Bulgarian*).
- Dochev, P. (1938). Problematata za nozhitsata na tsenite v Balgaria. *SBID*, 37 (6), 345-352. [Дочев, П. (1938). Проблемата за ножицата на цените в България. *СБИД*, 37 (6), 345-352] (*in Bulgarian*).
- Dolinsky, N. (1931). Krizata v balgarskoto selsko stopanstvo. *SBID*, 30 (1), 27-36. [До-

- лински, Н. (1931). *Кризата в българското селско стопанство*. СБИД, 30 (1), 27-36] (in Bulgarian).
- Dolinsky, N. (1936). *Proyavite na krizata v balgarskoto zemedelsko stopanstvo* (monografiya). V: *Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte*. Varna. [Долински, Н. (1936). Проявите на кризата в българското земеделско стопанство (монография). В: *Годишник на Висшето търговско училище*. Варна] (in Bulgarian).
- Filov, B. (2022 [1942]). *Slovoto na Bogdan Filov. Rechi na 28-miya minister-predsedatel*. Pleven: Izd. „Edelvais“. [Филов, Б. (2022 [1942]). *Словото на Богдан Филов. Речи на 28-мия български министър-председател*. Плевен: Изд. „Еделвайс“] (in Bulgarian).
- Focarile, A. (1929). *Bulgaria d'oggi. Nei suoi aspetti sociali, economici, commerciali e finanziari* (con una carta delle ferrovie bulgare). Milano: Hoepli.
- Georgiev, D. (1955). *Kliringovite plastaniya v mejdunarodnata targoviya*. Sofiya: Izd. na BAN. [Георгиев, Д. (1955). *Клиринговите плащания в международната търговия*. София: Изд. на БАН] (in Bulgarian).
- Hauke, K. (2017 [1942]). *Bulgaria. Strana, narod, istoriya, kultura, stopanstvo*. Sofiya: Iztok-Zapad. [Хауке, К. (2017 [1942]). *България. Страна, народ, история, култура, стопанство*. София: Изток-Запад] (in Bulgarian)
- Hristoforov, A. (1943). *Uvod v politicheskata ikonomiya na voennoto stopanstvo. Teoriya na voennovremennata stopanska konyunktura*. Sofiya: Pechatnitsa „Zadrujen trud“. [Христофоров, А. (1943). *Увод в политическата икономия на военното стопанство. Теория на военновременната стопанска конюнктура*. София: Печатница „Задружен Труд“] (in Bulgarian).
- Hristoforov, A. (1939). *Razvitie na konyunkturniya tsikal v Balgaria, 1934-1939*. Sofiya: Pridvorna pechatnitsa. [Христофоров, А. (1939). *Развитие на конюнктурния цикъл в България, 1934-1939*. София: Придворна печатница] (in Bulgarian).
- Plieff, P. (1930). *La Banque nationale de Bulgarie et l'histoire de sa politique monétaire*. Lyon: Bosc and Riou.
- Kalinov, T. (1935). *Svetovnata stopanska kriza i avtarkiyata kato glaven nein izraz*. *SBID*, 34 (5), 275-288. [Калинов, Т. (1935). *Световната стопанска криза и автаркията като главен nein израз*. *СБИД*, 34 (5), 275-288] (in Bulgarian).
- Kalinov, T. (1932). *Stopanskata i kreditnata kriza*. *SBID*, 31 (1), 24-38. [Калинов, Т. (1932). *Стопанската и кредитната криза*. *СБИД*, 31 (1), 24-38] (in Bulgarian).
- Kemilev, A. (1936). *Parichnoto obrastenie v Balgaria*. *VTU*, 1(4), 287-300. [Кемилев, А. (1936). *Паричното обращение в България*. *ВТУ*, 1(4), 287-300] (in Bulgarian)
- Kindleberger, Ch. (1973). *The World in Depression, 1929-1939*. Berkley: University of California Press.
- Koen, D. (2002). *Voennovremennata ikonomika na Balgaria, 1939-1944*. Sofiya: UI „Sv.

- Kl. Ohridski". [Коев, Д. (2002). *Военновременната икономика на България, 1939-1944*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“] (*in Bulgarian*).
- Koleva, M. (2012). *Germanската икономическа политика към Balgaria mejdu dvete svetovni vojni 1919-1939*. Sofiya: Izd. „Marin Drinov“. [Колева, М. (2012). *Германската икономическа политика към България между двете световни войни 1919-1939 г.* София: Изд. „Марин Дринов“] (*in Bulgarian*).
- Kremenski, G. (1932). Targoviyata s tyutyuni na Balgaraia. *Stopanska missal*, 3(3), 3-57. [Кременски, Г. (1932). Търговията с тютюни в България. *Стопанска мисъл*, 3(3), 3-57] (*in Bulgarian*).
- Koszul, J. (1932). *Les efforts de restauration financière de la Bulgarie (1922-1931)*. Paris: Félix Alcan.
- Kossev, K. (2008). *Bankoviyat sector po vreme na Golyamata depresiya v Balgaria 1924-1938*. Sofiya: BNB. [Косев, К. (2008). *Банковият сектор по време на Голямата депресия в България 1924-1938*. София: БНБ] (*in Bulgarian*).
- League of Nations. (1933). *Situation économique mondiale, 1932-1933*. Genève: LN.
- Manoilescu, M. (1938 [1934]). *Le siècle du corporatisme: Doctrine du corporatisme intégral et pur*. Paris: Félix Alcan.
- Michaely, M. (1962). Multilateral balancing in international trade. *American Economic Review* 52 (4), 685-702.
- Milward, A. (1979). *War, economy and society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Ministerstvo na zemedeliето i darzhavnite imoti. (1941). *Petgodishen zemedelsko-stopanski plan 1942-1946*. [Министерство на земеделието и държавните имоти. (1941). *Петгодишен земеделско-стопански план 1942-1946*] (*in Bulgarian*).
- Mollof, D. V. (1934). *La crise mondiale et la Banque Nationale de Bulgarie (Etude de Documentation économique)*. Paris: Domat-Montchrestien, F. Loviton & Cie.
- Neal, L. (1979). The economics and finance of bilateral clearing agreements: Germany 1934-8. *Economic History Review*, 32 (3), 391-404.
- Nedelchev, K. (1941). *Zadachi na balgarskoto stopanstvo*. Sofiya: Poligrafia. [Неделчев, К. (1941). *Задачи на българското стопанство*. София: Полиграфия] (*in Bulgarian*).
- Nedelchev, K. (1937). *Vanshnata targoviya na Balgaria, 1920-1936*. Sofiya: Poligrafia. [Неделчев, К. (1937). *Външната търговия на България, 1920-1936*. София: Полиграфия] (*in Bulgarian*).
- Nedelchev, K. (1936). Vliyanie na tsenite varhu nyakoi straini na stopanskoto razvitie na Balgaria prez 1926-1937. *TSISP pri Sofiiskiya universitet*, (1), 1-38. [Н.К. (1936). Влияние на цените върху някои страни на стопанското развитие на България през 1926-1937. *ТСИСП при Софийския университет*, (1), 1-38] (*in Bulgarian*).

- Nedelchev, K. (1938). Tsenite i parichното obrastenie v Balgaria 1926-1935. *TSISP pri Sofiiskiya universitet*, (1), 37-50. [Н.К. (1938). Цените и паричното обращение в България 1926-1935. *ТСИСП при Софийския университет*, (1), 37-50] (*in Bulgarian*).
- Nenovsky, N., Marinova, Tsv. (2022). Parvite stapki na kreditora ot posledna instantsiya v Balgaria. Istoriya i debati v godinite na Velikata depresiya. *Ikonomicheska missal*, 67 (1), 28-53. [Неновски, Н., Маринова, Цв. (2022). Първите стъпки на кредитора от последна инстанция в България. История и дебати в годините на Великата депресия. *Икономическа мисъл*, 67 (1), 28-53] (*in Bulgarian*).
- Nenovsky, N., and Torre, D. (2022). Debates, plans and interventions to overcome the 1931 banking crisis in Romania and Bulgaria. *Jahrb. f. Wirtschaftsg.*, 63(2), 1-31.
- Nenovsky, N., and Penchev, P. (2018). Between enthusiasm and skepticism: Bulgarian economists and Europe (1878-1944). *History of Economic Theory and Policy*, (1), 27-56.
- Nenovsky, N., Torre, D. (2015). Productivity based protectionism: A Marxian reconstruction of Mihail Manoilescu's theory. *Journal of Economic Issues*, 49 (3), 772-786.
- Nenovsky, N., R. Andreev (2013). *Balgarskite ikonomisti za Goliyamata depresiya*. Sofiya: Izd. UNSS. [Неновски, Н., Р. Андреев (2013). *Българските икономисти за Голямата депресия*. София: Изд. УНСС] (*in Bulgarian*).
- Nenovsky, N. (2012). Theoretical Debates in Bulgaria during the Great Depression. Confronting Sombart, Marx and Keynes. *OEconomia*, 2012(01), 67-101.
- Nenovsky, N., Pavanelli, G., and Dimitrova, K. (2007). Exchange Rate Control in Italy and Bulgaria in the Interwar Period. History and Perspectives. In: Mooslechner, P. (ed.). *The Experience of Exchange Rate Regimes in South-Eastern Europe in a Historical and Comparative Perspective*. Oesterreichische Nationalbank, 80-117.
- Palazov, I. (1932). Problemat s oblekchavaneto na dlazhnitsite. *SBID*, 31 (4), 205-224. [Палазов, И. (1932). Проблемата за облекчение на длъжниците. *СБИД*, 31 (4), 205-224] (*in Bulgarian*).
- Pasvolsky, L. (1928). *Economic nationalism of the Danubian states*. London: George Allen & Unwin.
- PEP. (1945). *Economic development in S. E. Europe. Including Poland, Czechoslovakia, Austria, Hungary, Roumania, Yugoslavia, Bulgaria and Greece, with introduction of D. Mitrany*. London: Oxford University Press,
- Petkof, J. (1926). *Prix, circulation et change en Bulgarie de 1890 a 1924*. Paris: Jouve & Cie Editeurs.
- Poppetrov, N. (2009). *Sotsialno naliyavo, natsionalizmat – napred. Programni i*

- organizatsionni dokumenti na balgarski avtoritaristki natsionalsotsialisticheski formatsii*. Sofiya: IK Gutenberg, Sofia. [Поппетров, Н. (2009). *Социално наляво, национализъмът – напред. Програмни и организационни документи на български авторитаристки националсоциалистически формации*. София: ИК Гутенберг] (in Bulgarian).
- Prost, H. (1932). *La Bulgarie de 1912 à 1930. Contribution à l'histoire économique & financière de la guerre et des conséquences*. Paris: Editions Pierre Roger.
- Prost, H. (1925). *La liquidation financière de la guerre en Bulgarie*. Paris: Marcel Gard.
- RIIA. (1939). *South-Eastern Europe. A political and economic Survey*. London: Oxford University Press.
- RIIA. (1936). *The Balkan states. A review of the economic and financial development of Albania, Bulgaria, Greece, Roumania, and Yugoslavia since 1919*. London: Oxford University Press.
- Roselli, A. (2014). *Money and trade wars in Interwar Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rusenov, M. (pod. red.). (1983). *Istoriya na finansovata i kreditna sistema v Balgaria. Ot Osвобождението до 9. IX. 1944*. Т. 2. Varna: Knigoizdatelstvo „Georgi Bakalov“. [Русенов, М. (под. ред.). (1983). *История на финансовата и кредитна система в България. От Освобождението до 9. IX. 1944*. Т. 2. Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов“] (in Bulgarian).
- Ryaskov, M. (2006). *Spomeni i dokumenti*. Sofiya: BNB. [Рясков, М. (2006). *Спомени и документи*. София: БНБ] (in Bulgarian).
- Tokushev, D. (2008). *Istoriya na balgarskata darjava i pravo 1978-1944*. Sofiya: Sibi. [Токушев, Д. (2008). *История на българската държава и право 1978-1944*. София: Сиби] (in Bulgarian).
- Toose, A. (2008). *The making and breaking of the Nazi economy*. London: Penguin Books.
- Tooze, A., Ivanov, M. (2011). Disciplining the „black sheep of the Balkans“: financial supervision and sovereignty in Bulgaria, 1902-38. *The Economic History Review*, 64(1), 30-51.
- Totev, A. (1935). Indeksni chisla za obema na zemedelskoto proizvodstvo. *TSISP pri Sofiyskiya Universitet* (2-3). [Тотев, А. (1935). Индексни числа за обема на земеделското производство. *ТСИСП при Софийския Университет* (2-3)] (in Bulgarian).
- Tsankov, A. (2020 [1942]). *Trite stopanski sistemi. Kapitalizam, komunizam i natsionalsotsializam*. Pleven: Izd. „Edelvais“. [Цанков, А. (2020 [1942]). *Трите стопански системи. Капитализъм, комунизъм и националсоциализъм*. Плевен: Изд. „Еделвайс“] (in Bulgarian).

- Tsankov, A. (2009 [12 June 1932]). Nashiyat pat. Programna rech na prof. Alexander Tsankov v teatar „Renesans“. V: Poppetrov, N. (pod. red.). *Sotsialno naliyavo, natsionalizmat – napred*, 528-536. [Цанков, А. (2009 [12 юни 1932]). Нашият път. Програмна реч на проф. Александър Цанков в театър „Ренесанс“. В: Поппетров, Н. (под ред.). *Социално наляво, национализъмът – напред*, 528-536] (*in Bulgarian*).
- Tsankov, A. (1999 [1953]). *Balgaria v burno vreme*. Sofiya: Prozorets. [Цанков, А. (1999 [1953]). *България в бурно време*. София: Прозорец] (*in Bulgarian*).
- Tsankov, A. (1932). Stopanskata i sotsialna kriza. *SBID*, 31 (1), 1-24. [Цанков, А. (1932). Стопанската и социална криза. *СБИД*, 31 (1), 1-24] (*in Bulgarian*).
- Vasev, S., Hristov, K. (2017 [1947]). *Bulgaria at the 1946 Paris Peace Conference*. Sofia: „Sineva“ PH. [Васев, С., Христов, К. (2017 [1947]). *България на мирната конференция в Париж 1946 г.* София: ИК „Синева“] (*in Bulgarian*).
- Vladigerov, T. (1939). *Rakovodentoto stopanstvo. Teoriya i praktika*. Sofiya: Pechatnitsa „Odeon“. [Владигеров, Т. (1939). *Ръководеното стопанство. Теория и практика*. София: Печатница „Одеон“] (*in Bulgarian*).
- Vladikin, L. (1932). Kambialniyat monopol v Balgaria. *Stopanska misal*, 3(1), 3-32. [Владикин, Л. (1932). Камбиалният монопол в България. *Стопанска мисъл*, 3(1), 3-32] (*in Bulgarian*).
- Yaranov, A. (1931). Nashata zemedelska politika. *SBID*, 30 (1), 5-17. [Яранов, А. (1931). Нашата земеделска политика. *СБИД*, 30 (1), 5-17] (*in Bulgarian*).
- Yordanov, D. (1943). Nadzorat varhu chastnite banki v Balgaria i negovoto vliyanie varhu deinnostta im. *SBID*, 42 (1-2), 23-43. [Йорданов, Д. (1943). Надзорът върху частните банки в България и неговото влияние върху дейността им. *СБИД*, 42 (1-2), 23-43] (*in Bulgarian*).
- Zagorov, S. (1937). Novi metodi i novi idei v politicheskata ikonomiya. *SBID*, 36 (10), 569-584. [Загоров, С. (1937). Нови методи и нови идеи в политическата икономия. *СБИД*, 36 (10), 569-584] (*in Bulgarian*).
- Zagorov, S. (1933). Podpomagane na zatrudnenite dlazhnitsi zemedeltsi i zazdraviyavane na kredita v Balgaria. *SBID*, 32 (1), 1-9. [Загоров, С. (1933). Подпомагане на zatrudнените длъжници земеделци и заздравяване на кредита в България. *СБИД*, 32 (1), 1-9] (*in Bulgarian*).

Николай Неновски е доктор на икономическите науки, професор в Университета „Жул Верн“, Лабораторията по икономика, финанси, мениджмънт и иновации, Амиен (Франция), член на Управителния съвет на БНБ, професор в РУДН и ГУ ВШЭ, Москва, nenovsky@gmail.com

Д-р Цветелина Маринова е доцент в Нов български университет, асоцииран изследовател към Лабораторията по икономика, финанси, мениджмънт и иновации на Университета „Жул Верн“, Амиен (Франция), tsvetelina.marinova@gmail.com

Nikolay Nenovsky, Dr. Ec. Sc., is Professor at the Université de Picardie Jules Verne, the Economics, Finance, Management and Innovations Laboratory (LEFMI), Amiens (France), Member of the Governing Council of Bulgarian National Bank, Professor at RUDN University and HSE University, Moscow, nenovsky@gmail.com

Tsvetelina Marinova, PhD, is Associate Professor at the New Bulgarian University; Associate Researcher at the Economics, Finance, Management and Innovations Laboratory (LEFMI) of the Université de Picardie Jules Verne, Amiens (France), tsvetelina.marinova@gmail.com

BULGARIA DURING THE GREAT DEPRESSION. IN SEARCH OF A NEW ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT MODEL

Abstract: The main purpose of the study is to present the general dynamics of the Great Depression in Bulgaria, the causes and factors that gave a specific appearance to its manifestation in the country, its phases and forms, as well as the subsequent structural change and trajectory of the Bulgarian economy and society. Along with reconstructing the historical facts, we have tried to present the history of economic thought and the debates that accompanied them. Without falling into determinism, we argue that the overall dynamics of the causes, phases and consequences of the Great Depression had an internal logic and causal consistency.

Keywords: Great Depression; financial crisis; banks; agrarian crisis

JEL codes: G01; N14; N24; N54

Как да се цитира тази статия:

How to cite this article:

Nenovsky, N., Marinova, Ts. (2022). Bulgariya v perioda na Golyamata depresiya. V tarsene na nov stopanski i sotsialen model na razvitie. (Bulgaria during the Great Depression. In search of a new economic and social development model). *Economic Thought Journal*, 67 (5), 513-540 (in Bulgarian).
<https://doi.org/10.56497/etj2267501>